

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

В.В. Приймак, С.К. Семенюк

СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Херсон, 2018

УДК 501.2 (075)
ББК 20.1я73
П75

Приймак В.В., Семенюк С.К.

П75 Соціальна екологія. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 101 Екологія, рівня вищої освіти бакалавр. - Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2018. – 65 с.

Рецензенти: *Морозов О.В.* д.с.-г.н., професор кафедри «Науки про Землю», Херсонського державного аграрного університету;
Бойко П.М., к.б.н., доцент кафедри екології та сталого розвитку імені професора Ю.В. Пилипенка, Херсонського державного аграрного університету.

*Рекомендовано вченою радою Херсонського державного університету
(протокол № 13 від 27 червня 2018 р.)
в якості навчально-методичного посібника для студентів
спеціальності 101 «Екологія» факультету біології, географії і екології
денної (заочної) форми навчання*

ISBN 978-617-7573-36-3

Навчально-методичний посібник містить теоретичні положення, основні поняття, модулі практичних занять із зазначенням необхідного списку використаних джерел, розроблені тестові та практичні завдання, питання до заліку. Показані проблеми соціальної екології в історичному аспекті, взаємовідносини суспільства та природного середовища. Приділено увагу напрямкам та принципам екологічної політики, моніторингу, екології людини, екологічної культури та вихованню.

Призначений для студентів спеціальності 101 «Екологія», рівня вищої освіти «бакалавр».

ISBN 978-617-7573-36-3

УДК 501.2 (075)
ББК 20.1я73

© Приймак В.В., 2018
© Семенюк С.К., 2018

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Соціальна екологія» складений відповідно до освітньо-професійної програми підготовки спеціалістів напрям підготовки 6.040106. Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування.

«Соціальна екологія» вивчає стосунки для людей, що складаються у процесі взаємодії з довкіллям щодо використання зусиль і ресурсів природи, її охорони і відновлення, тобто еколого-економічні відносини.

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціальна екологія» є формування у студентів наукових уявлень про закономірності функціонування соціоекологічних систем різних рівнів складності, пошук шляхів гармонізації взаємовідносин людського суспільства з навколишнім середовищем у межах локальних, регіональних глобальної соціоекосистем, що є основою для формування наукового світогляду майбутнього викладача або науковця.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Соціальна екологія» є:

- 1. теоретичні:** закласти основи з теорії про сучасні уявлення формування соціоекосистем різних рівнів складності, причин виникнення глобальної соціоекологічної кризи та шляхів її подолання для забезпечення стійкого розвитку суспільства і охорони природного середовища. Засвоїти методологічні основи використання таких методів соціоекологічних досліджень як спостереження, прогноз, моделювання, моніторинг;
- 2. практичні:** надати глибоку оцінку головним факторам, які забезпечують динамічну рівновагу (гомеостаз) різноманітних екосистем та оволодіти принципами керування антропогенно-природними екосистемами, застосовувати в практичній роботі необхідні знання.

Фахові предметні компетентності

Загальні компетентності

1. Інструментальні (когнітивні, методологічні, технологічні та лінгвістичні здатності):

- Здатність до аналізу та синтезу.
- Здатність до організації та планування.
- Засвоєння основ базових знань з професії.
- Усне і письмове спілкування рідною мовою.
- Елементарні комп'ютерні навички.
- Навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел).
- Розв'язання проблем.
- Прийняття рішень.

2. Міжособистісні (навички спілкування, соціальна взаємодія та співпраця):

- Здатність до критики та самокритики.
- Взаємодія (робота в команді).
- Міжособистісні навички та вміння.

3. Системні (поєднання розуміння, сприйнятливості та знань, здатність планування змін для удосконалення систем, розроблення повних систем):

- Здатність застосовувати знання на практиці.
- Дослідницькі навички та уміння.
- Здатність працювати самостійно.
- Планування і управління проектами.

Мотиваційно-цінносний компонент предметної компетентності

- усвідомлення значущості знань з соціальної екології як обов'язкової складової теоретичної підготовки за фахом;
- здатність до формування когнітивного і практичного компонентів ПК з соціальної екології;

• усвідомлення необхідності знань з соціальної екології для запобігання та усунення екологічно-небезпечних ситуацій.

Когнітивний, знансєвий компонент предметної компетентності (знання)

- здатність виявляти соціальні компоненти та індикатори сталого розвитку;
- здатність виявляти шляхи запобігання та усунення екологічно-небезпечних ситуацій;
- здатність визначати нормативну оцінку рівня забрудненості ґрунтів;
- здатність прогнозувати зміни довкілля і пов'язаних з ними змінами соціального середовища.

Практичний, діяльний компонент предметної компетентності (уміння, навички)

- навички аналізувати отримані якісні і кількісні дані;
- уміння давати глибоку оцінку екологічних негативних наслідків на рівні глобальних і регіональних проблем;
- уміння аналізувати процеси, що відбуваються сьогодні в соціоекосистемах різного рівня (від локальних соціоекосистем до глобальних);
- уміння розглядати соціоекосистему як територіальну, соціоприродну, саморегульовану систему, динамічна рівновага якої повинна забезпечуватися людським суспільством;
- застосовувати в практичній роботі необхідні знання для реалізації основних напрямків державної політики України з питань охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА НА ДОВКІЛЛЯ

Тема 1. Предмет і завдання соціальної екології.

Вступ. Об'єкт вивчення соціоекології. Мета і завдання соціоекології. Коротка історія та напрямки розвитку науки. Соціоекосистема. Класифікація і структура соціоекосистем. Оптимальне функціональне формування соціоекосистем. Зв'язок соціоекології з іншими науками. Структура соціоекології. Роль науки у розвитку соціоекологічної культури.

Тема 2. Соціально-екологічна взаємодія.

Біологічні та соціальні основи людини. Ранні стадії взаємодії суспільства і природи. Три етапи впливу людини на природне середовище: примітивний, архікультурний, машинно-індустріальний, їх характеристика. Середовище людини та його елементи. Структура середовища людини. Соціально-екологічна взаємодія людини з навколишнім середовищем.

Тема 3. Біологічні аспекти соціальної екології.

Поняття про екологічну (природоохоронну) свідомість. Сучасні філософсько-методологічні концепції її розвитку. Генезис та еволюція екологічної свідомості. Антропоморфізм у первісному суспільстві. Антропокосмізм стародавніх греків, його сутність. Загострення протиріччя між науково-технічним і соціальним прогресом людства та розвитком природного середовища.

Тема 4. Географічні аспекти взаємодії суспільства та природи.

Поняття «навколишнє», «географічне», «соціокультурне», «природне», «техногенне середовище». Географічна оболонка Землі як сфера взаємодії людського суспільства та природи, їх формування. Енергетичні джерела

розвитку географічної оболонки Землі, поділ її на комплекси. Природні компоненти комплексів. Основні закономірності географічної оболонки: цілісність, ритмічність розвитку, ярусна будова, складна просторова диференціація. Горизонтальна зональність, широтна поясність. Роль географічної науки у становленні соціоекології. Виникнення і розвиток геоєкології. Предмет, об'єкт і завдання геоєкології. Поняття гранично допустимі антропогенні навантаження (ГДАН) на геоєкосистеми.

Тема 5. Ґрунтознавчі аспекти взаємодії суспільства та природи.

Поняття про біосферу. Основні компоненти біосфери за В.І. Вернадським. Фізико-хімічні умови існування живої матерії в біосфері. Жива речовина планети, її хімічний склад та геохімічна роль. Межі біосфери. Нерівномірність розподілення життя в біосфері. Геохімічна робота живої речовини, її енергетична, газова, концентраційна, окислювально-відновлювальна, деструкційна функції. Великий геологічний кругообіг речовин та енергії в природі. Стабільність біосфери. Регуляторні механізми стабілізації біосфери. Поняття: біотоп, біоценоз, фактори життєвого середовища, фітоценоз, популяція, гомеостаз, екологічна ніша. Поняття про єкосистеми (А. Теслі).

Тема 6. Гідрологічні та гідрогеологічні аспекти взаємодії суспільства і природи.

Водна оболонка Землі (гідросфера), її складові. Роль гідросфери для функціонування біосфери та життєдіяльності людства. Вимоги до якості води. Питна і технічна вода, їх характеристики. Гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих хімічних речовин у воді. Антропогенний вплив на гідросферу та його негативні наслідки. Джерела забруднення поверхневих і підземних вод. Принципи раціонального використання водних ресурсів. Контроль за станом водного середовища і організація його охорони.

Тема 7. Метеорологічні аспекти взаємодії суспільства і природи.

Роль атмосферного повітря для функціонування біосфери та життєдіяльності людства. Склад і будова атмосфери. Походження атмосфер планет земної групи.

Динамічна рівновага складу атмосфери. Джерела притоку речовин в атмосферу. Зміни складу атмосфери в масштабах земної кулі, навколоземного космічного середовища. Поняття забруднення навколишнього середовища. Масштаби забруднення атмосфери: місцеві, регіональні, глобальні. Основні антропогенні забруднювачі атмосфери, їхні джерела і масштаби викидів. Зменшення загального вмісту озону в атмосфері, і особливо в стратосфері.

Тема 8. Медичні аспекти взаємодії суспільства та природи.

Поняття про здоров'я людини. Фактори, що впливають на здоров'я людини. Сучасний стан здоров'я населення України. Інтегральні показники здоров'я: поняття, значення. Сучасні тенденції впливу на людину зміненої людством природи і споживання забрудненої хімічними та радіоактивними речовинами харчової продукції: зміна поведінкової реакції людини як біологічної істоти (зростання агресивності); поява нових захворювань; біологічний мутагенез і поява вірулентних штамів мікроорганізмів.

Тема 9. Економічні аспекти соціоекології.

Види природокористування як фактор зміни і перетвореності природи. Природні ресурси і їх класифікація. Специфічні особливості принципу відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону. Принципи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища. Способи регулювання природокористування. Механізм регулювання у сфері природокористування, охорони навколишнього середовища. Підходи до економічної оцінки впливу людини на природу.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ДОВКІЛЛЯ

Тема 10. Соціально-екологічні проблеми людства та шляхи їх вирішення.

Поняття «екологічна криза». Типологія екологічних криз. Класифікація екологічних криз по типу походження. Політичні, економічні і соціальні проблеми. Глобальні проблеми на рубежі XIX і XX ст. Сучасні екологічні проблеми в Україні. Шляхи вирішення екологічних проблем. Роль охорони природи, її основні напрямки: охорона середовища життя на Землі.

Тема 11. Роль інформації у вирішенні проблем взаємодії суспільства і природи.

Проблема взаємодії суспільства і природи. Методи дослідження і опису обігу речовини та перетворення енергії. Лінійні моделі, розроблені на основі принципів речовинно – енергетичного балансу. Природні (і, ймовірно, соціальні) підсистеми (за І. Пригожиним). Речовинно – енергетичний вимір процесів і явищ, більш адекватний їх опис. Головні еколого-економічні принципи сучасної екополітики (за матеріалами Програми дій, Міжнародний екологічний конгрес, Ріо-де-Жанейро).

Тема 12. Соціоекологічне право та його функції.

Система управління якістю навколишнього середовища в межах соціоекосистем різного ієрархічного рівня. Правове регулювання суспільних відносин у сфері природокористування та охорони природи. Роль права у регулюванні взаємодії природи і суспільства. Природні об'єкти, що підлягають охороні з боку держави, засоби контролю і повноваження органів контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Тема 13. Соціоекологічна політика.

Джерела екологічного права в Україні. Законодавчі акти України.

Конституція України. Екологічна політика держави. Територіальні, природно-ресурсні та екологічні конфлікти. Основні напрямки державної екологічної політики у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Тема 14. Соціально-екологічні наслідки урбанізації.

Особливості розселення людства. Історичні шляхи розселення людства. Поняття експансії. Сучасна типологія міграцій. Внутрішні та зовнішні міграції. Структура народонаселення. Сімейна структура населення, вікова структура населення, типи вікової структури населення, статеві структури населення. Динаміка кількості населення. Показники природного руху населення – народжуваність, смертність, природний приріст населення.

Тема 15. Основи екологічної етики та культури.

Моральний аспект взаємовідносин людини, суспільства і природи. Екологізація моральної свідомості. Правила та принципи екологічної етики: принцип партнерства, «екологічний імператив», принцип бережного ставлення до природи. Проблема взаємодії людини і природи в релігійних концепціях. Поняття екологічної культури. Засади екологічної культури в єдності її теоретичних та практичних вимірів. Формування екологічної культури.

Тема 16. Екологічна освіта та виховання.

Роль екологічної освіти і виховання. Роль екологічної освіти в сучасному суспільстві. Історія концепції екологічної освіти. Безперевність екологічної освіти, її мета, зміст та основні компоненти. Принципи концепції екологічної освіти. Модель організації екологічної освіти в вищих навчальних закладах. Природоохоронна діяльність як практична реалізація екологічних знань. Екологізація системи освіти. Екологічні проблеми і моделі їх вивчення в системі шкільної екологічної освіти. Досвід екологічної освіти в інших країнах.

Тема 17. Математико-картографічне моделювання соціоекосистем.

Поняття «картографічне моделювання». Формування понять загальної теорії систем та становлення теоретичних основ загального методу моделювання. Введення понять та принципів моделювання в картографію.

Використання загальнонаукових принципів моделювання. Методології математичного моделювання. Етимологічна визначеність О.М. Берлянта. Визначення ступеню негативного впливу шкідливих викидів. Розробка оціночних бальних шкал. Створення математико-картографічної моделі оптимальної функціональної структуризації соціоекосистеми.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Комплексне використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів та методів стимулювання і мотивації їх навчання, що сприяють розвитку творчих засад особистості майбутнього еколога з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування.

З метою формування професійних компетенцій широко впроваджуються інноваційні методи навчання, що забезпечують комплексне оновлення традиційного педагогічного процесу. При викладанні дисципліни «Соціальна екологія» використовується комп'ютерна підтримка навчального процесу.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Педагогічний контроль здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності і системності, всебічності та професійної спрямованості контролю.

Використовуються такі методи контролю (усного, письмового), які мають сприяти підвищенню мотивації студентів – майбутніх екологів до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки перевага надається усному та практичному контролю.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

ТЕМА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ

Мета: познайомити з основними історичними періодами взаємодії суспільства та природи.

План

1. Ранні стадії взаємодії суспільства і навколишнього середовища.
2. Три етапи впливу людини на природне середовище: примітивний, архікультурний, машинно-індустріальний, їх характеристика.
3. Середовище людини та його елементи. Структура середовища людини.
4. Соціально-екологічна взаємодія людини з навколишнім середовищем.

Завдання: 1. Виділіть і охарактеризуйте історичні етапи вивчення взаємодії «живе - навколишнє середовище», «суспільство - навколишнє середовище », заповнивши при цьому таблицю ключових персон.

В даній таблиці повинні бути представлені не менше 5-10 персон, що представляють різні історичні періоди.

Історичні періоди	Персона, дати життя	Наукові роботи	Екологічні ідеї
Античний період			
Епоха Відродження			
Кінець XVIII - початок XIX ст.			
Початок XIX ст. до другої половини XIX ст.			
Друга половина XIX - середина XX ст.			
Середина XX століття			
Кінець XX століття - по теперішній час			

2. За допомогою словників, енциклопедій визначіть поняття «екологія», «біоекологія», «соціальна екологія». Виділіть об'єкт та предмет науки.

Самостійна робота:

1. Складіть есе на тему «Введення в соціальну екологію» (При складанні зверніть увагу на становлення і розвиток соціальної екології, її взаємозв'язок з іншими науками).

Рекомендована література:

1. Гринь С.О. Соціальна екологія: практичний курс: навч. посіб. для студ. спец. «Екологія та охорона навколишнього середовища» / С. О. Гринь, П.В. Кузнєцов, Н. М. Самойленко; Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т». - Х.: Підручник НТУ «ХП», 2011. – 119 с.
2. Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навч. посіб. / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с.
3. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю. – Кишинев: Молд. сов. энцикл., 1990. – 408 с.
4. Джигерей В.С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи). Навчальний посібник / В.С. Джигерей, В.М. Сторожук, Р.А. Яцюк. – Вид. 2-ге, доп. – Львів, Афіша, 2000. – 272 с.
5. История социологии в Западной Европе и США: учебн. для вуз. / П. П. Гайденко, В. И. Добренъков, Л. Г. Ионин и др.; Ин-т соц. - полит. исслед. РАН; отв. ред. Г.В. Осипов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. - 576 с.
6. Назарук М.М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навч. посіб. / М. М. Назарук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 346 с.
7. Новиков Г.А. Сто лет экологии Э. Геккеля. Раздел II. // Очерки по истории экологии (ред. Г. А. Новиков). — М.: Наука, 1970. — С. 46-72.
8. Мягченко О.П. Основи екології: підруч. для вищ. навч. закладів / О.П. Мягченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ТЕМА: *БІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ*

Мета: Розкрити біологічні аспекти соціоекології за допомогою багатофункціонального значення рослинного та тваринного світу.

План

1. Біологічні та соціальні основи людини.
2. Ранні стадії взаємодії суспільства і природи.
3. Збереження біорізноманіття – шлях до оптимізації соціоекосистем.
4. Середовище людини та його елементи. Структура середовища людина.
5. Структура природно-заповідного фонду України.

Теоретичні відомості: Біологічне різноманіття слід розглядати на трьох рівнях. Біологічне різноманіття на видовому рівні охоплює весь набір видів на Землі - від бактерій і найпростіших до багатоклітинних рослин, тварин і грибів. У більш дрібному масштабі біологічне різноманіття включає генетичну різноманітність видів, утворену як географічно віддаленими популяціями, так і особинами всередині однієї й тієї самої популяції. Біологічне різноманіття включає також розмаїття біологічних угруповань та екосистем, сформованих ними, і взаємодії між цими рівнями.

Найстаріший в Україні біосферний заповідник «Асканія-Нова» розташований у Херсонській області на лівому березі нижнього Дніпра серед степових просторів Таврії. Він належить до «100 великих заповідників і парків» світу. У ньому – понад 1000 тварин, 70 видів птахів і 400 – трав та квітів.

До заповідника входить зоологічний і дендрологічний парки. Дендрологічний парк – єдиний на степовому півдні України, який не має природної деревної рослинності. Тут штучно відтворені фрагменти лісу, ставків, галявин та острівців. Тут уперше в світі з'явилися кінь Пржевальського, зеброїди, зубробізони та інші гібриди.

Завдання: За літературними та картографічними джерелами вивчіть

природно - заповідний фонд (ПЗФ) України. Заповніть таблицю:

ПЗФ	Назва	Рік заснування	Призначення	Зона, в якій розташований
Природні				
Біосферні				
Національні природні парки				

Самостійна робота: Підготуйте реферат на тему «Взаємодія суспільства та природи в період становлення цивілізації» (при складанні зверніть увагу на найважливіші характеристики і зміни людини в різні епохи).

Рекомендована література:

1. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pzf.land.kiev.ua/>.
2. Білявський Г.О. Основи екології: підруч.для студ. вищ. навч. закл. / Г.О.Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
3. Бойко М.Ф. Екологія Херсонщини: навч. посіб. / М.Ф. Бойко, С.Г.Чорний. – Херсон, 2001. – 156 с.
4. Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи / Ю.М. Грищенко. – Рівне: РДТУ, 2000. – 239 с.
5. Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навч. посіб. / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с.
6. Екологія: Основи теорії і практикум: навч. посіб. для студ. ВНЗ / А.Ф. Поташ, А.Г. Медвідь, Ю.Г. Гвоздецький, З.Я. Козак – Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2002. – 296 с.
7. Назарук М.М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навч. посіб. / М. М. Назарук. – Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 346 с.
8. Топ-5 заповідників України: як доїхати, та що побачити [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://tsn.ua/tourism/zapovidniki-ukrayini-439848.html>.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

ТЕМА: ГЕОГРАФІЧНІ ТА ҐРУНТОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРИРОДИ

Мета: Розкрити географічні та ґрунтознавчі аспекти взаємодії суспільства та природи.

План

1. Географічне середовище та географічна оболонка Землі.
2. Особлива роль географічної науки у становленні соціоекології.
3. Географічна оболонка Землі як сфера взаємодії людського суспільства та природи, їх формування.
4. Ґрунти і педосфера.
5. Вплив на ґрунти господарської діяльності.

Теоретичні відомості: Весь ґрунтовий покрив континентів нашої планети створює єдину оболонку – педосферу, ту біокосну систему (за В.І.Вернадським), яка підтримує життя на Землі, і є основою організації біосфери.

Як відомо, Україна володіє третиною світового запасу найпродуктивніших земель – чорноземів, які є національним багатством. Розораність сільгоспугідь в країні становить понад 80 %, тоді як у Європі – 31, Африці – 9, Франції – 48, Угорщині – 37, Англії – 25, США – 20, Китаї – 8,2, Канаді – 2,4, Австралії – 1,2 %. У разі нераціонального використання ґрунтів відбувається їх деградація, тобто поступове погіршення їх властивостей, що може бути викликано зміною умов ґрунтоутворення в результаті як антропогенних, так і природних факторів. Так, внаслідок інтенсивної експлуатації земель в Україні з 33,3 млн га орних земель 10 млн га – еродовані, близько 17 млн га мають підвищену кислотність, 9 млн га – забруднені в результаті аварії на ЧАЕС. Спостерігається значне забруднення ґрунтів пестицидами.

Відтворення ґрунтів відбувається в природі впродовж тривалого часу.

Наприклад, для утворення чорнозему завтовшки один метр у лісостеповій зоні України потрібно близько 7000 років! Отже, втрата ґрунтів є значною загрозою для існування прийдешніх поколінь, що ставить під сумнів подальший розвиток нашої цивілізації. Тому одним із головних завдань природоохоронної діяльності людини є підтримка здатності ґрунтів до самовідновлення в процесі ґрунтоутворення.

Завдання: Заповніть таблицю, дайте характеристику основним видам антропогенного впливу на ґрунти.

Види антропогенного впливу	Характеристика
Меліоративний	
Лісомеліоративний	
Промисловий	
Будівельний	
Водогосподарчий	
Містобудівний	

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Вплив діяльності людини на ґрунтовий покрив Херсонської області» (при складанні зверніть увагу на особливості пестицидної навантаженості та шляхи подолання екологічних проблем).

Рекомендована література:

1. Білявський Г.О. Основи екології: Підруч. для студ. вищ. навч. закл / Г.О.Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
2. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. / В.С. Джигирей. – 5- те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 422 с.
3. Зубик С. В. Техноекологія. Джерела забруднення і захист навколишнього середовища: навч. посіб. / С. В. Зубик. – Львів, 2007. – 400 с.
4. Екологія: Основи теорії і практикум: навч. посіб. для студ. ВНЗ / А.Ф.Поташ, А.Г. Медвідь, Ю.Г. Гвоздецький, З.Я. Козак. – Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2002. – 296 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

ТЕМА: ГІДРОЛОГІЧНІ І ГІДРОГЕОЛОГІЧНІ, МЕТЕОРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ

Мета: Розкрити гідрологічні і гідрогеологічні, метеорологічні аспекти взаємодії суспільства і природи.

План

1. Роль гідросфери для функціонування біосфери та життєдіяльності людства.
2. Антропогенний вплив на гідросферу та його негативні наслідки.
3. Масштаби забруднення атмосфери: місцеві, регіональні, глобальні.
4. Основні антропогенні забруднювачі атмосфери, їхні джерела і масштаби викидів.

Теоретичні відомості: Найбільше води (до 70%) споживає сільське господарство, особливо зрошувальне землеробство.

Натепер витрати споживаної води в промисловості визначаються водомісткістю виробництва, яка розраховується в кубічних метрах води на одну тону виробленої продукції (м³/т): сталі – 15-20, синтетичного волокна – 500, міді – 500, пластмас – 500-1000, синтетичного каучуку – 2000-3000. Середній хімічний комбінат витрачає 1-2 млн. м³ води за добу.

Для нормальної життєдіяльності людини щодоби необхідно близько 400 л води. Питоме водоспоживання в містах більше ніж у селах і залежить від ступеня благоустрою (наявність водопроводу, каналізації, центрального водяного опалення, побутової техніки тощо). Так, питоме водоспоживання для деяких міст становить, л/добу: Нью-Йорк – 600, Париж – 500, Москва – 400, Київ – 300, Лондон – 263. Для міста з населенням понад 3 млн людей добові витрати води становлять близько 2 млн. м³, а річні – близько 1 млрд. м³. При цьому використовується вода досить високої якості, що визначається вимогами споживача.

Провідну роль у забрудненні атмосфери газами відіграє спалювання викопного палива – вугілля і нафти. Основними джерелами забруднення твердими частинками є природні і виробничі процеси. Загалом, щорічні викиди в атмосферу морських солей оцінюються у 700-1500 млн. т, винесення ґрунтового пилу – 7-700 млн. т на рік, утворення аерозолів в результаті лісових пожеж – 35-360 млн. т, а за деякими даними – навіть 3000 млн. т в рік. Забруднення антропогенного походження складають 5-50% (в середньому біля 15%). При цьому від промислових джерел найбільша частка (50%) належить сульфатам.

Завдання: Дайте порівняльну характеристику функціонування наземних та водних екосистем, заповніть таблицю.

Екосистеми		
наземні	водні	
	прісноводні	морські

Самостійна робота: Підготувати реферативні роботи на теми:

1. Проблеми питної води в Україні.
2. Теплове забруднення води від ТЕС, АЕС та інших енергетичних об'єктів.
3. Основні забруднювачі води на території Херсонського регіону.
4. Забруднення повітря – глобальна проблема людства.

Рекомендована література:

1. Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навч. посіб. / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с.
2. Мягченко О.П. Основи екології: підруч. для вищ. навч. закладів / О. П. Мягченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
3. Екологія: Основи теорії і практикум. Навч. посіб. Для студ. ВНЗ / А.Ф.Поташ, А.Г. Медвідь, Ю.Г. Гвоздецький, З.Я. Козак. – Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2002. – 296 с.
4. Сухарев С.М. Техноекологія та охорона навколишнього середовища: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / С.М. Сухарев, С.Ю. Чундак, О. Ю. Сухарева. – Львів: «Новий Світ -2000», 2005. – 256 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ТЕМА: МЕДИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРИРОДИ

Мета: Розкрити медичні аспекти взаємодії суспільства та природи.

План

1. Сучасний стан здоров'я населення України.
2. Сучасні тенденції впливу на людину зміненої людством природи і споживання забрудненої хімічними та радіоактивними речовинами харчової продукції.
3. Стадії урбанізації.
4. Біологічний мутагенез і поява нових вірулентних штамів мікроорганізмів.
5. Санітарно-епідеміологічна служба України, її мета і задачі.

Теоретичні відомості: До особливостей розвитку України слід віднести специфіку кризових явищ. Найбільш несприятливі наслідки цієї кризи проявилися у соціальній сфері, припинення дії механізмів регулювання державного медичного забезпечення, пенсійних гарантій, оплати праці, зберігання заощаджень населення. Постійне погіршення екологічної ситуації – зростаюче забруднення довкілля, попадання великої кількості ксенобіотиків (отрутохімікати, консерванти, генетичні модифікації, харчові добавки) у продукти харчування. Це призводить до додаткового навантаження провідних систем організму – серцево-судинну, дихальну, імунну, видільну.

Стан здоров'я населення України на сучасному етапі розвитку оцінюється як незадовільний — високий рівень загальної смертності (163 на 1000 населення, низькі рівні очікуваної тривалості життя (68,1 року), найвищий у Європейському регіоні природний спад кількості населення (–5,7 на 1000 населення), відсутність ознак подолання епідемій туберкульозу і СНІДу.

Як видно, ситуацію зі здоров'ям населення України слід вважати катастрофічною, і підкреслимо, що всі ці соціальні причини повністю

нівелюють усі спроби вчених і практичних лікарів хоч як-небудь стабілізувати ситуацію і як відзначає Г.Л. Апанасенко, частка українців, які знаходяться поза межами «безпечної зони здоров'я», становить 99 %, у той час як, наприклад у США аналогічний показник лише 11–13 %.

Завдання: 1. Проаналізуйте статистичні дані населення України за рівнем захворюваності, смертності, народжуваності, тривалості життя в різних регіонах. Який регіон найсприятливіший / несприятливий з точки зору демографічних процесів?

Самостійна робота: Складіть план обговорення переглянутих напередодні телепередач на актуальну еколого-медичну тематику. Наскільки поширена ідея здорового способу життя в Україні?

Рекомендована література:

1. Апанасенко Г.Л. Как сохранить славянскую популяцию? / Г.Л.Апанасенко. – Новости медицины и фармации. - 2007. - № 10(214), май. - С. 22-23.
2. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. / В.С. Джигирей. – 5- те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 422 с.
3. Екологія та медицина - нова ідеологія медичної освіти / М.Ю. Салюта, Г.Б. Костинський, Н.Є. Костинська, О.В. Вербицька. – Вісник Вінницького національного медичного університету. - 2010. - №14(2). - С.357-360.
4. Медико-соціальні аспекти проблеми здоров'я населення України [Електронний ресурс] / Газета «Новости медицины и фармации». – №19 (227). – 2007. – Режим доступу: <http://www.mif-ua.com/archive/article/4009>.
5. Сучасна медико-демографічна ситуація в Україні / Л. А. Чепелевська, О.М. Орда, О.П. Рудницький, О. В. Любінець. – Щорічна доповідь про стан здоров'я населення та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік. – К., 2011. – С. 10–33.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

ТЕМА: *ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЕКОЛОГІЇ*

Мета: Вивчити принципи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

План

1. Види природокористування як фактор зміни і перетвореності природи.
2. Природні ресурси і їх класифікація.
3. Специфічні особливості принципу відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону.
4. Принципи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища. Способи регулювання природокористування.
5. Механізм регулювання у сфері природокористування.

Теоретичні відомості: У наш час проблеми раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища є актуальними.

Впродовж всього періоду промислового розвитку питання стану навколишнього середовища могло бути описане як «трагедія спільного». Ця проблема полягає у тому, що вільний доступ до ресурсу може повністю його знищити через надмірне використання, оскільки його споживачі отримують прибуток, а проблеми, пов'язані із перевикористанням, лягають на плечі всього суспільства.

Насьогодні ми бачимо, що поступово потреба суспільства у належному стані компонентів довкілля як продукту належної якості трансформується у державні політики, визначаючи нову реальність для всіх.

Тому тепер, як для бізнесу так і населення, питання охорони довкілля вже не є просто вираженням співчуття птахам, китам і т.д. Ця історія вже про гроші і економічний розвиток. І чим більше Україна буде інтегруватися у світову спільноту, тим більш очевидними ці стимули мають бути для всіх

гравців.

Завдання: Заповніть таблицю і дайте пояснення, що таке природні ресурси.

Природні ресурси		
Вичерпні		Невичерпні
Відновні	Невідновні	

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Соціально-економічні аспекти захисту довкілля Херсонського регіону» (при складанні зверніть увагу на шляхи подолання екологічних проблем).

Рекомендована література:

1. Бачинский Г.А. Социозкология: теоретические и прикладные аспекты / Г.А. Бачинский. – К.: Наукова думка, 1996. – 326 с.
2. Білявський Г.О. Основи екології: Підруч.для студ. вищ. навч. закл. / Г.О.Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
3. Веклич О.А. Эколого-экономические противоречия / О.А. Веклич. – К.: Наукова думка, 1991. – 144 с.
4. Галушкіна Т.П. Екологічний менеджмент та аудит: навч. посіб. / Т.П.Галушкіна, Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 456 с.
5. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т.П. Галушкіна. – Одесса: ИПРЭЭИ Украины, 2000. – 280 с.
6. Кожушко Л.Ф. Екологічний менеджмент: підручн. / Л.Ф. Кожушко, П.М.Скрипчук. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 432 с.
7. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник / Л.Г. Мельник. –Суми, 2002. – 346 с.
8. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: навч. посіб. / О.І.Салтовський. – К.: 2004. – 382с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ТЕМА: ГЛОБАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Мета: Розглянути глобальні соціально-екологічні проблеми та з'ясувати шляхи їх вирішення. Ознайомитися з основами вирішення соціоекологічних проблем за допомогою інформації.

План

1. Соціально-психологічні та етичні причини екологічних проблем.
1. Класифікація екологічних криз по типу походження.
2. Політичні, економічні і соціальні проблеми.
3. Глобальні проблеми на рубежі XIX і XX ст.
4. Сучасні екологічні проблеми в Україні. Шляхи вирішення екологічних проблем.

Теоретичні відомості: Вже на початку XX ст., за думкою великого письменника, філософа Л.М. Толстого, неабиякий культурний та духовний розпад сучасного світу (а мова йшла про кінець XIX ст.), є результатом моральної сліпоти тих, хто вважає, що людину можна зробити благородною, чуйною до всього живого тільки за допомогою речовинного прогресу. Через недбайливе ставлення до природи сформувався негативний екологічний стан на величезних територіях планети, майже на всій території України.

Ми живемо на самому дні блакитного повітряного океану Землі – її атмосферного шару. Французький географ Елізе Реклю дуже влучно сказав: «Людина створює навколишнє середовище по своєму образу і подобі». Тобто ми маємо те навколишнє середовище, яке заслужили.

Виникли екологічні проблеми не сьогодні й не вчора. Як свідчать стародавні літописи, ще близько 4 тисяч років тому вавілонський цар Хаммураті, а пізніше – китайські й монгольські імператори та європейські монархи вже дбали про збереження природи й видавали накази про охорону

лісів, трав'яного покриву степів, водних джерел.

Глобальна проблема екологічного забруднення буде існувати до тих пір, поки все людство не об'єднається для її вирішення, тому що від цього залежить майбутнє наступних поколінь. Як говорить древня індійська сентенція: *«Природа – це не те, що ми отримали у спадщину від пращурів, а те що ми взяли у позику від нащадків».*

Завдання: 1. Сформулюйте визначення поняття «екологічна криза», проаналізуйте основні причини його виникнення, охарактеризуйте шляхи подолання екологічної кризи в сучасний період часу.

2. Заповніть таблицю - Екологічні кризи по типу походження, їх причини та наслідки, зробіть висновки.

Екологічні кризи	Причина	Наслідки
Природні		
Антропогенні		
Екологічні		

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Сучасна екологічна криза та шляхи її подолання» (при складанні зверніть увагу на шляхи подолання екологічних та ресурсних криз).

Рекомендована література:

1. Бровдій В.М. Екологічні проблеми України (проблеми ноогеніки): навч. посіб. / В.М. Бровдій, О.О. Гаца. – К.: НПУ, 2000. – 110 с.
2. Екологія і закон: Екологічне законодавство України: у 2-х кн. / відпов. ред. док. юрид. наук, професор, заслужений юрист України, академік УЕАН В. І. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 2. – 576 с.
3. Основні екологічні проблеми людства, їх глобальний характер та суть. [Електронний ресурс]. Реферат. - Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/bjd/23700/>.
4. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини - шанування природи / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
5. Шестопалов В. Керована коеволюція як стратегія подолання глобальної екологічної кризи / В. Шестопалов. – Вісн. НАН України. –2008.–№ 5. – С.3-9.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

ТЕМА: РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ

Мета: Визначити роль інформації у вирішенні проблем взаємодії суспільства і природи.

План

1. Проблема взаємодії суспільства і природи.
2. Аспекти соціальної екології необхідні для розуміння телекомунікаційної революції.
3. Роль інформації у вирішенні проблем взаємодії суспільства і природи.
4. Основні етапи розвитку інформаційного суспільства.

Теоретичні відомості: Сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології істотно змінюють не тільки те, як ми виробляємо продукти і послуги, але і те, як проводимо дозвілля, реалізуємо свої цивільні права, виховуємо дітей. Вони мають вирішальний вплив на зміни, які відбуваються в соціальній структурі суспільства, економіці, розвитку інститутів демократії тощо.

Поняття «інформаційне суспільство» з'явилося у другій половині 60-х років у м. Нарівні, з ним використовувалися такі терміни, як «технотронне суспільство», «суспільство знання», «постіндустріальне суспільство». Уявлення про інформаційне суспільство пов'язані також з концепцією «трьох хвиль» А.Тоффлера. Термін «інформаційне суспільство» був використаний в Японії у 1966 році в доповіді групи з наукових, технічних і економічних досліджень, в якій стверджувалося, що інформаційне суспільство являє собою суспільство, в якому в достатній кількості інформації, а також є всі необхідні кошти для її розподілу.

Справжнє інформаційне суспільство повинне забезпечити правові і соціальні гарантії того, що кожен громадянин суспільства, що знаходиться в будь-якому місці й у будь-який час, зможе отримати всю необхідну для його

життєдіяльності та вирішення поставлених перед ним проблем інформацію.

Завдання: Проаналізуйте соціологічні та соціально-екологічні журнали за останні 10 років на предмет актуальності і спрямованості публікацій, що розкривають питання екологічної проблематики і соціальної екології (заповніть таблицю, список може бути доповнений).

Назва журналу	Спрямованість публікацій
«Український соціологічний журнал»	
«Екологічний вісник»	
«Проблеми екології»	
«Соціологічні дослідження»	

2. Проаналізуйте стан екологічних рухів на Україні (розподіл по регіонах, масштаб проведених заходів). За вибором студентів аналіз стану екологічних рухів може здійснюватися на рівні регіону, області, міста.

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Успіхи людства у вирішенні екологічних проблем» (при складанні зверніть увагу на розвиток потенціалу для підтримки екологічної інформації).

Рекомендована література:

1. Білявський Г.О. Основи екології: Підруч.для студ. вищ. навч. закл. / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
2. Бровдій В.М. Екологічні проблеми України (проблеми ноогеніки): Навч. посібник / В.М. Бровдій, О.О. Гаца. – К.: НПУ, 2000. – 110 с.
3. Воронцов А.Г. Рациональное природопользование: Учеб. пособ. для вузов / А.Г. Воронцов. – М.: ЭКМОС, 2000. – 304 с.
4. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості / Д. В. Дубов. – К., НІСД, 2010. – 29 с.
5. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
6. Назарчук М.М. Основи екології та соціоекології / М.М. Назарчук: – Львів: Афіша, 1999. – 256 с.
7. Проценко П.П. Проблематика переходу до інформаційного суспільства / П.П. Проценко. – Політичний менеджмент. – 2004. – № 6(9). – С. 129-137.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

ТЕМА: СОЦІОЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ

Мета: ознайомитися з системою управління якістю навколишнього середовища в межах соціоекосистем, вивчити соціоекологічне право та його функції.

План

1. Система управління якістю навколишнього середовища в межах соціоекосистем різного ієрархічного рівня.
2. Правове регулювання суспільних відносин у сфері природокористування та охорони природи.
3. Природні об'єкти, що підлягають охороні з боку держави.
4. Засоби контролю і повноваження органів контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Теоретичні відомості: В Україні головними джерелами соціоекологічного права є Конституція і комплексний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1992р.). Охорона і використання окремих природних ресурсів регулюються відповідними кодексами. Правова охорона і використання тваринного світу регулюються Законом України «Про тваринний світ» (1993 р.); правова охорона атмосферного повітря – Законом України «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.); правові основи організації, охорони та ефективного використання природно-заповідного фонду України – Законом України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.).

У Конституції України (стаття 50) записано: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів

побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена».

Завдання: Опишіть екологічні функції правоохоронних органів України, заповнивши таблицю. У таблиці відобразіть такі суб'єкти: *Державна екологічна інспекція України, органи рибоохорони, органи державної лісової охорони.*

Назва правоохоронних органів	Екологічні функції
Державна екологічна інспекція України	
Органи рибоохорони	
Органи державної лісової охорони	

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Роль права у регулюванні взаємодії природи і суспільства» (при складанні зверніть увагу на сучасний стан нормативно-законодавчої бази України в галузі охорони природного середовища).

Рекомендована література:

1. Баб'як О.С. Екологічне право України: навч. посіб. / О.С. Баб'як, П.Д.Біленчук, Ю.О.Чирва. – К.: Атака, 2000. – 216 с.
2. Балашенко С.А. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека: учеб. пособ. / С.А. Балашенко, Т.И. Макарова. – Минск: World Wide Printing, 1999. – 256 с.
3. Білявський Г.О. Основи екології: підруч.для студ. вищ. навч. закл. / Г.О.Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
4. Екологічне право України: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. - К: Юридична думка, 2005. - 848 с.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №41, 546с. - Режим доступу: -<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
6. Малишко М.І. Основи екологічного права України / М.І. Малишко. – К.,1999. – 150 с.
7. Кизима Р.А. Екологія та екологічне право: навч. посіб. / Р.А. Кизима, В.М. Кухарчук, В.В. Яковчук. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 336 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

ТЕМА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ УРБАНІЗАЦІЇ

Мета: Познайомитись з соціоекологічними проблемами міст нашої країни, ландшафтами міст, просторовою структурою екологічного каркаса міста.

План

1. Соціальний склад населення.
2. Взаємозв'язок міста і ландшафту.
3. Екологічні проблеми міст України.
4. Просторова структура екологічного каркасу міста.
5. Головні шляхи біопозитивного міста в Україні.

Теоретичні відомості: Урбанізація – це зростання міст внаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи та кращих умов для життя. Великі і малі міста знаходяться в центрі стрімко мінливої світової економіки – вони причина і наслідок світового економічного зростання.

У всьому світі міста ростуть тому, що люди переїжджають із сільських районів у пошуках роботи, можливостей поліпшення умов життя і заради кращого майбутнього для своїх дітей.

Вперше в історії людства вийшло так, що більша частина світового народонаселення проживає в містах. Понад три мільярди людей – половина світового народонаселення – живуть в містах.

Згідно з даними ООН до 2050 року в містах будуть проживати 2/3 жителів планети. (У 1800 році в містах жили тільки 2% людей. В 1950 році лише 30% світового народонаселення вважалися городянами). Щодня в міста переїжджають близько 180 000 чоловік.

У країнах, що розвиваються, міське населення щороку поповнюється на 60 мільйонів осіб. Такий рівень зростання міського населення збережеться

протягом наступних 30 років.

Завдання: 1. Використовуючи літературні дані заповнити таблицю. Зробити висновки.

Основні види дії на навколишнє середовище в міських агломераціях

Види дії	Характер дії
Фізичне забруднення	
Хімічне забруднення	
Бактеріологічне забруднення	
Радіаційне забруднення	
Теплове забруднення	
Шумове забруднення	
Деструктивні зміни	
Візуальні зміни	

2. Складіть схему, яка відображає вплив міста на навколишнє середовище і навпаки. Зробіть висновки.

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Урбанізація та її наслідки» (при складанні зверніть увагу на різні проблеми, які створює зростання чисельності міського населення).

Рекомендована література:

1. Бачинский Г.А. Социозкология: теоретические и прикладные аспекты / Г.А. Бачинский. – К.: Наукова думка, 1996. – 326 с.
2. Білявський Г.О. Основи екології: підруч.для студ. вищ. навч. закл. / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
3. Воронцов А.Г. Рациональное природопользование: учеб. пособ. для вузов / А.Г. Воронцов. – М.: ЭКМОС, 2000. – 304 с.
4. Гавриленко Б. Б. Соціальна екологія: навч. посібн. для студ. інж. та

екон. спец. вищих навч. закл. / Б. Б. Гавриленко. - Запоріжжя : Дике Поле, 2001. - 227 с.

5. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. / В.С. Джигирей. – 5- те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 422 с.

6. Екологія: Основи теорії і практикум. навч. посіб. Для студ. ВНЗ / А.Ф. Поташ, А.Г. Медвідь, Ю.Г. Гвоздецький, З.Я. Козак. - Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2002. – 296 с.

7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41. - 546с. - Режим доступу: -<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

8. Назарчук М.М. Основи екології та соціоекології / М.М. Назарчук. – Львів: Афіша, 1999. – 256 с.

9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Регіональна урбанізація: монографія / Г.О. Комарницька; Львів. держ. фін. акад. - Львів. – Кам'янець-Подільський: ЛДФА: Медобори-2006, 2015. - 175 с.

11. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. Навч. пос. / О.І. Салтовський. – К.: 2004. – 382 с.

12. Урбанізаційні процеси в Україні [Електронний ресурс]. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

ТЕМА: ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ ТА КУЛЬТУРИ

Мета: Розглянути моральний аспект взаємовідносин людини, суспільства і природи. Ознайомитися з правилами та принципами екологічної етики.

План

1. Моральний аспект взаємовідносин людини, суспільства і природи.
2. Екологізація моральної свідомості.
3. Розвиток екологічного сумління та екологічного боргу. Проблема взаємодії людини і природи в релігійних концепціях.
4. Поняття екологічної культури.
5. Засади екологічної культури в єдності її теоретичних та практичних вимірів. Формування екологічної культури.

Теоретичні відомості: *Екологічна етика* (грец. oikos – оселя, середовище і logos – слово, вчення) – галузь міждисциплінарних знань, спрямована на вироблення та втілення у життя моральних взаємовідносин між людьми та природою. В основу екологічної етики покладено знання про біосферу. Кожна людина повинна отримувати екологічну освіту, тобто знання про закони біосфери. Екологічна етика встановлює ті норми і правила відношення людини до природи, які забезпечать коеволюцію людини і біосфери. Але екологічна етика не обмежується нормами, що регламентують ставлення людини до природи. Екологічна етика має стати етикою взаємовідносин між людьми.

Завдання: Складіть порівняльну таблицю спільного та відмінного між екоморальними та еколого-правовими нормами.

Екоморальні норми	Еколого-правові норми
1.	
2.	

Самостійна робота: Складіть план обговорення переглянутого напередодні документального фільму на актуальну еколого-етичну тематику.

Рекомендована література:

1. Борейко В.Є. Екологічна етика: навч. посібн. / В.Є. Борейко, А.В. Подобайло. – Київ: Фітосоціоцентр, 2004. – 116с.
2. Варто О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: автореф.дис.канд.філософ,наук:09.00.03/0 / О.М. Варто. – Харків, 2006. – 17 с.
3. Дубовий В. І. Екологічна культура: навч. посібн. / В. І. Дубовий, О.В.Дубовий. – Херсон: Грінь Д.С., 2016. – 256 с.
4. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості / Г. Ковальчук // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17-19.
5. Курняк Л. Д. Екологічна культура: поняття і реальність / Л. Д. Курняк. - Вища освіта України. – 2006. – №3. – С. 32-37.
6. Методичні вказівки та плани семінарських занять з навчальної дисципліни «Екологічна етика» для студентів усіх спеціальностей НУВГП денної та заочної форми навчання / О.П. Наконечна, Т.А. Шадюк. – Рівне: НУВГП, 2017. – 12 с.
7. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості / Л. Морозова. – Вища освіта України. – 2001. – №2. – с. 88-92.
8. Назарчук М.М. Основи екології та соціоекології / М.М. Назарчук. – Львів: Афіша, 1999. – 256 с.
9. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. / О.І. Салтовський. – навч. посіб. – К.: 2004. – 382 с.
10. Соціальна екологія: навч.-метод. матеріали до вивчення дисципліни для студ. екол. спец. / Черкаський держ. технологічний ун-т; уклад. Л. І. Білик. - Черкаси: ЧДТУ, 2004. - 52 с.
11. Юрченко Л.І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: Монографія / Л.І. Юрченко. – К., 2008. – 296 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12

ТЕМА: *ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ*

Мета: Визначити роль екологічної освіти і виховання в сучасному суспільстві.

План

1. Роль екологічної освіти в сучасному суспільстві. Історія концепції екологічної освіти.
2. Безперервність екологічної освіти, її ціль, зміст та основні компоненти. Принципи концепції екологічної освіти.
3. Модель організації екологічної освіти в вищих навчальних закладах. Природоохоронна діяльність як практична реалізація екологічних знань.
4. Елементи екологічної психології.
5. Досвід екологічної освіти і виховання в інших країнах.

Теоретичні відомості: *Екологічне виховання* – спосіб впливу на почуття людей, їх свідомість, погляди і уявлення. Але будь-яке виховання, в тому числі екологічне, повинне ґрунтуватися на освіті, насамперед екологічній. Освіта сама по собі не гарантує захисту від нерозумного, а то і злочинного ставлення до природи, а отже, і до людей. Свідомість людини – безпека країни, запорука подальшого існування життя на планеті. Екологічна освіта охоплює сферу знань, умінь і навичок, необхідних для дбайливого відношення до природного середовища.

Для збереження середовища свого існування Людина має мати екологічну культуру та екологічну свідомість. А це, по суті, запорука існування та розвитку суспільства в цілому. Екологічна освіта збагачує людину знанням про закони, принципи і правила безпечного співіснування з природним середовищем, збереження природних ресурсів та мальовничості наших ландшафтів, їх біорізноманіття, підвищення якості повітря, води, ґрунтів та ощадливе використання вичерпних природних ресурсів.

Екологічна психологія (від грец. oikos — дім, батьківщина, psyche — душа та logos — вчення) – галузь психології, предметом дослідження якої є багатоаспектність проявів екологічної свідомості людини (соціогенез, онтогенез тощо).

Як нова галузь знання – екологічна психологія почала формуватися у вітчизняній теоретичній площині на початку 90-х років ХХ ст.

Завдання: 1. Проаналізуйте становлення і розвиток екологічної психології, охарактеризуйте елементи екологічної психології.

2. Проаналізуйте тему: «Що я маю зробити, щоб моє життєве середовище наблизилося до ідеального» і заповніть таблицю.

Тип середовища	Ідеальне середовище	Що необхідно, щоб втілити ідеал в життя	Що для цього можу зробити я
Мікросередовище (житлове; побутове; мобільне; виробниче; учбове; рекреаційне)			
Мезосередовище (вулиці, квартали, райони, міста, великі підприємства і земельні угіддя, природні ландшафти)			
Макросередовище (окремі держави, материки та планета Земля в цілому)			

Самостійна робота: Складіть есе на тему «Особистісні характеристики волонтера, який працює у сфері екології» (при складанні зверніть увагу на психологічний портрет волонтера, який працює, переважно, у сфері екології; на особистісну характеристику, яка необхідна волонтеру, що опікується станом навколишнього середовища).

Рекомендована література:

1. Геревич О. Проблеми екологічної освіти та виховання молоді в контексті сталого (збалансованого) розвитку / О. Геревич. – Екологічний вісник. – 2015. – № 4. – С. 4-6.
2. Білявський Г.О. Екологізація освіти – важливий напрям екологізації економіки / Г.О. Білявський, Т.В. Саєнко, О.В. Пашенко. – Екологічний вісник. – 2010. – № 1. – С. 16–17.
3. Варто О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03/0. – Харків, 2006. – 17 с.
4. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості / Г. Ковальчук. – Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17-19.
5. Комендар В. І. Проблеми екологічного виховання молоді: навч. посіб. / В.І. Комендар. – Ужгород: Патент, 1994. – 84 с.
6. Маркович Д.Ж. Социальная экология: Книга для учителя / Д.Ж.Маркович - М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
7. Матвієнко О.В. Екологічна інформація у повідомленнях ЗМІ (постановка проблеми дослідження) / О.В. Матвієнко. – Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. — К.: «Міленіум», 2005. — Т. 7, вип. 5, ч. 2. — 374 с.
8. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю.М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 98 с.
9. Екологічна психологія: навч. посібн. / А.М. Львовичкіна. – К.: «Міленіум», 2003. – 120 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Варіант I

Вибрати одну правильну відповідь з декількох запропонованих.

1. Дати визначення соціальної екології як науці

- а). Соціальна екологія – це суспільна наука, що вивчає закони взаємодії живого організму й токсину.
- б). Соціальна екологія – це природнича наука, що вивчає забруднення підсистем навколишнього середовища.
- в). Соціальна екологія – це інтегративна наука, що вивчає основні закони та закономірності взаємодії суспільства та природи з метою оптимізації та гармонізації їх взаємодії.
- г). Соціальна екологія – це гносеологічна наука, що вивчає потреби суспільства в природних ресурсах.

2. Хто вперше застосував термін «екологія»?

- а). Вамінг
- б). Геккель
- в). Дарвін
- г). Вернадський

3. Об'єктом вивчення соціоекології є

- а). Соціоекосистеми
- б). Здоров'я населення
- в). Демографічні процеси
- г). Соціоландшафт

4. Сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва і предметів споживання, яка виражається у їх сукупній споживчій вартості – це:

- а) природний потенціал;
- б) природо-ресурсний потенціал;

- в) трудовий потенціал;
- г) ресурсний потенціал.

5. На якому міжнародному форумі вперше була проголошена необхідність зміни світоглядної стратегії розвитку людства та переходу на принципи сталого розвитку:

- а) Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.);
- б) Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.);
- в) Глобальний форум з проблем виживання (Москва, 1990 р.);
- г) Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

6. Який з розділів екології вивчає механізми руйнування біосфери, розробляє методи запобігання цього та способи раціонального природокористування:

- а). Загальна екологія;
- б). Прикладна екологія;
- в). Соціальна екологія;
- г) Еволюційна екологія.

7. Який з розділів екології вивчає обсяги, механізми й наслідки впливу на довкілля та здоров'я людини різних галузей та об'єктів:

- а). Соціоекологія;
- б). Техноекологія;
- в). Геоекологія;
- г) Біоекологія.

8. Злиття територіально наближених міських населень, що об'єднуються в одне ціле в результаті інтенсивних господарських, трудових, культурнопобутових зв'язків – це:

- а) агломерація;
- б) урбанізація;
- в) міграція;

г) інтеграція.

9. Предметом теоретичної соціоекології є ...

а). Вивчення законів розвитку суспільства та динаміки демографічних процесів;

б). Вивчення та розробка понятійного апарату природничих наук;

в). Вивчення функцій екосистем та розробка методів та методик впливу на соціосистеми;

г). Вивчення закономірностей взаємодії суспільства та оточуючого природного середовища і розробка на цій основі загальної програми оптимізації та гармонізації цієї взаємодії.

10. Предметом прикладної соціоекології є...

а). Вивчення та моделювання і прогнозування соціоекосистем з метою їх оптимізації та управління гармонічним розвитком;

б). Розробка математичного апарату динаміки соціоекосистеми;

в). Моделювання прогнозу розвитку соціоекосистеми;

г). Вивчення факторів здоров'я населення.

11. Соціоекосистема — це.....

а). саморегульована планетна система, до складу якої належить біосфера, інші охоплені виробничою діяльністю геосфери та прилеглий до Землі Космос і людське суспільство з усіма наслідками його господарської і розумової діяльності;

б). територіальна саморегульована система, динамічна рівновага якої повинна забезпечуватись людським суспільством; стійка сукупність зв'язків між людським суспільством або його окремими, відносно самостійними, частинами та оточуючим природним середовищем;

в). інтегративна наука, що вивчає основні закони та закономірності взаємодії суспільства і природи з метою оптимізації та гармонізації їх взаємодії;

г). середовище, у якому людина здійснює свою трудову діяльність і яке складається з комплексу підприємств, установ і організацій, засобів транспорту, комунікацій тощо.

12. Урбанізація — це процес.....

а). соціально-демографічний процес, що полягає у збільшенні кількості міського населення;

б). забруднення атмосфери на великій відстані від джерела;

в). вивчення містоутворення і дослідження взаємозв'язків людських поселень між собою та з навколишнім природним середовищем у міських екосистемах;

г). розділ екології, який вивчає взаємозв'язки між суспільством і природою, обсяги і наслідки антропогенних впливів на природу і оточуюче людину середовище.

13. Хто вперше із соціологів світу використав термін «соціальна екологія»?

а). Р. Парк

б). Е. Берджес

в). Н.Ф. Раймерс

г). С.Н. Соломін

14. Соціоекосистеми це системи ?

а). ієрархічні;

б). неієрархічні;

г). закриті;

г). динамічні.

15. Коеволюція – це....

а). система, елементи якої взаємовизначають один одного;

б). сукупність соціологічних поглядів, у відповідності з якими суспільство та природа становлять соціоприродну систему, де гармонійний розвиток суспільства неможливий без всебічного врахування природнього;

в). розділ екології, який вивчає взаємозв'язки між суспільством і природою, обсяги і наслідки антропогенних впливів на природу і оточуюче людину середовище;

г). середовище, у якому людина здійснює свою трудову діяльність і яке складається з комплексу підприємств, установ і організацій, засобів транспорту, комунікацій тощо.

16. Хто вперше використав термін біосфера (тобто сфера життя)?

- а). В. І. Вернадський;
- б). В. Зюсс;
- в). Геккель;
- г). Р. Парк.

17. Які екосистеми стійкі?

- а). з великими втратами енергії, що проходить через них;
- б). з малими втратами енергії;
- в). з максимальним надходженням енергії;
- г). з середніми втратами енергії.

18. Систему тривалих спостережень за змінами екосистеми і біосфери

називають:

- а) моніторингом;
- б) модифікацією;
- в) моделюванням;
- г) метаболізмом.

19. Співвідношення понять «екосистема» і «біогеоценоз» є такими:

- а) це ідентичні поняття;
- б) поняття «екосистема» ширше, ніж поняття «біогеоценоз»;
- в) поняття «біогеоценоз» ширше, ніж поняття «екосистема»;
- г) поняття «екосистема» тотожне «біогеоценозу»

20. Хто ввів поняття «екосистема»?

- а) В. І. Вернадський;
- б) Ле Руа;
- в) В.М. Сукачов;
- г) А. Тенслі.

Варіант II

Вибрати декілька правильних відповідей із запропонованих.

1. Стадії розвитку глобальної соціоекосистеми:

- а). регіональна;
- б). регресії;
- в). глобальна;
- г). локальна.

2. Властивості соціоекосистеми:

а). Екосистема як складова частина єдиної соціоекосистеми перевантажена антропогенним впливом і втрачає здатність до саморегулювання;

б). Соціоекосистема містить у собі створіння – людину, неминучим наслідком чого є її антропоцентризм;

в). Злиття різноякісних взаємодіючих елементів, перенасиченість зв'язками;

г). актуальний характер соціоекосистеми, як складової системи екосистеми.

3. «Закони екології», що успішно застосовуються для пояснення сучасної екологічної ситуації

- а) Усе пов'язано з усім. Усе повинно десь подітися;
- б) Нічого ніде не подінеться. Людина знає краще;
- в) Природа знає краще. Ніщо не дається задарма;
- г) Все пов'язане з усім. Все дається задарма.

4. Які українські вчені, сформулювали закон взаємодії суспільства і природи?

- а) Г.О. Бачинський;
- б) Ф.В. Вольвач;
- в) М.І. Дробноход;
- г) В.Г. Дюканов.

5. Які є етапи розвитку соціоекології?

а) етап характеризується нарощуванням гонки озброєнь всіма розвиненими країнами світу, хижацьким знищенням природних ресурсів у всьому світі, розвитком кризових екологічних ситуацій у межах Північної Америки, Європи;

б) час бурхливого розвитку фізики, техніки, винайдення парового двигуна, електричного мотора, атомної енергії, стрімкого зростання чисельності населення (понад 3,5 млрд.);

в) бурхливий розвиток екологічної кризи в світі, інтенсивне зростання ступеня забруднення вод Світового океану та космічного простору;

г) характеризується зміною ставлення людей на планеті до природи, всебічним розвитком екологічної освіти в усіх країнах, широким громадським рухом за охорону довкілля, виникненням величезної кількості "зелених".

III варіант

Підібрати правильний вислів.

1. Одна з головних екологічних проблем України - забруднення _____, що надає негативний вплив на здоров'я населення.

- а) водних ресурсів;
- б) атмосферного повітря;
- в) земельних ресурсів;
- г) надр, біорізноманіття.

2. 15-16 червня 1972 р. _____ була проведена перша конференція ООН з навколишнього середовища, на якій була прийнята Декларація з навколишнього середовища.

- а) у Ріо-де-Жанейро;
- б) у Стокгольмі;
- в) у Парижі;
- г) у Великобританії.

3. «Парниковий ефект» пов'язують не тільки з промисловими викидами в атмосферу «парникових газів», але із _____ природних систем, головним чином лісів, які в своїх кругообігах поглинають ці гази.

- а) природним руйнуванням;
- б) космічним руйнуванням;
- в) антропогенним руйнуванням;
- г) природно-антропогенним руйнуванням.

4. Ще в 20-х роках 20 сторіччя в працях вчених _____ з'явився термін «соціальна екологія», під яким розумілася теорія, що вивчає поведінку людини в умовах міського середовища.

- а) В. І. Вернадського, В.В. Докучаєва;
- б) Баррі Коммонера, Н. Ф. Реймерса;
- в) Е. В. Гірусового і В. Е. Комарова;
- г) Р. Парку і Е. Берджеса.

5. Сучасне зростання економіки і досягнення сучасних соціальних цілей не можуть обійтися без споживання _____ і руйнування екосистем, а це руйнування не може не впливати на людину.

- а) природних ресурсів;
- б) економічних ресурсів;
- в) технологічних ресурсів;
- г) наукових ресурсів.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Причини, що зумовили виникнення соціоекології.
2. Формування глобальної земної соціоекосистеми.
3. Взаємодія людини з природою у період первісного суспільства.
4. Взаємодія людини з природою у період античності.
5. Взаємодія людини з природою у період середньовіччя.
6. Взаємодія людини з природою у період епохи Відродження.
7. Взаємодія людини з природою у період індустріального розвитку.
8. Взаємодія людини з природою у ХХ ст.
9. Взаємодія людини з природою на сучасному етапі.
10. Екологічні кризи. Ознаки глобальної, планетарної екологічної кризи.
11. Екологічні проблеми в Україні.
12. Соціально-екологічна взаємодія та її суб'єкти.
13. Принципи цільності особистості і цільності світосприйняття.
14. Збереження біорізноманіття – шлях до оптимізації соціоекосистем.
15. Багатофункціональне значення у біосфері рослинного світу та пріоритетні завдання його охорони.
16. Багатофункціональне значення у біосфері тваринного світу, його охорона та раціональне використання.
17. Червона книга України.
18. Структура природно-заповідного фонду України.
19. ПЗФ Херсонської області.
20. Екологічні стежки. Їх класифікація.
21. Особлива роль географічної науки у становленні соціоекології.
22. Геоєкологія, її предмет, об'єкт і завдання.
23. Ґрунти і педосфера.
24. Вплив на ґрунти господарської діяльності.
25. Гідросфера Землі та її значення для людського суспільства.

26. Антропогенний вплив на гідросферу та його негативні наслідки.
27. Стадії, види та джерела забруднення поверхневих і підземних вод.
28. Принципи раціонального використання водних ресурсів.
29. Контроль за станом водного середовища і організація його охорони.
30. Основні антропогенні забруднювачі атмосфери, їхні джерела і масштаби викидів.
31. Проблема антропогенних змін клімату.
32. Будова Землі та геологічні процеси, що діють у літосфері.
33. Геологічне середовище і взаємодія з ним людського суспільства.
34. Природокористування та природні ресурси.
35. Економіка природокористування, її предмет, об'єкт і завдання.
36. Соціально-психологічні та етичні причини екологічних проблем.
37. Соціальний склад населення.
38. Види міграції населення.
39. Навколишнє середовище і здоров'я людей.
40. Негативний вплив на людство антропогенних порушень біосфери Землі.
41. Гігієна, медична географія, екологія людини та їхня роль у гармонізації взаємодії суспільства і природи.
42. Інформація, як вирішення соціоекологічних проблем.
43. Поняття і система соціоекологічного права.
44. Головні джерела соціоекологічного права в Україні.
45. Етно-екологічні аспекти України.
46. Закони про охорону і контроль якості довкілля.
47. Екологічна культура як діяльність.
48. Діяльність людини і екологічні кризи (проблема анти екологічності культури).
49. Екологічні проблеми міст України.
50. «Закони екології», які застосовуються в сучасній екології.

ГЛОСАРІЙ

Абіотичні екологічні фактори – фактори неорганічної природи (світло, температура, вологість, тиск, фізичні поля – гравітаційне, електромагнітне, іонізуюча і проникаюча радіація і ін.).

Адаптація – процес пристосування організму (спільноти, екосистеми) до життя в певних умовах.

Адаптивні фактори – властивості навколишнього середовища, до впливу яких людина змушена пристосовуватися.

Акліматизація – пристосування рослин, тварин і людини до нових для них кліматичних умов.

Активність – загальна характеристика живих істот, їх власна динаміка як джерело перетворення або підтримки ними життєво значущих зв'язків з навколишнім світом.

Антропогенний вплив на природу – прямий усвідомлений або непрямий і неусвідомлений вплив людської діяльності, що викликає зміна природного середовища, природних ландшафтів.

Антропоморфізм – система уявлень про світ, в основі якої лежить наділення об'єктів і явищ природи людськими властивостями, уподібнення людині. У силу такого подання об'єктам приписуються почуття, думки, дії, подібні людині.

Антропоцентризм – погляд, згідно з яким людина є центр, вища цінність і мета світобудови.

Ареал – територія поширення якогось об'єкта або явища, яке не спостерігається на прилеглих територіях.

Атмосфера – газова, повітряна оболонка, навколо земної кулі і пов'язана з нею силою тяжіння.

Біогеоценоз – складна природна система, сукупність однорідних природних умов (атмосфери, гірської породи, ґрунту і гідрологічних умов,

рослинності, тваринного світу та світу мікроорганізмів), що має свою специфіку взаємодії компонентів і певний тип обміну речовин і енергії.

Біосфера – область поширення життя на Землі. Охоплює нижню частину атмосфери, всю гідросферу, верхню частину літосфери.

Біорізноманіття – або біологічне різноманіття є розмаїттям живої природи.

Біота – стала сукупність рослин, тварин, грибів та бактерій, що об'єднані спільною територією поширення. На відміну від біоценозу види, що входять до деякої біоти, можуть і не мати безпосередніх екологічних зв'язків.

Біотичні екологічні фактори – прямі або опосередковані впливу на організм з боку інших, що населяють середовище її проживання, організмів (тварин, рослин, мікроорганізмів).

Біоценоз – сукупність всіх живих організмів, що населяють ділянку з однаковими ландшафтними, кліматичними, ґрунтовими умовами.

Біоцентризм – світоглядна концепція, згідно з якою окремі особини живих істот, насамперед птахів і ссавців, є морально значимими і вимагають турботи.

Буддизм – одна з трьох світових релігій, що виникла в Стародавній Індії в VI-V ст. до н.е., в центрі якої - вчення про чотири благородні істини: страждання, його причини, стан звільнення та шляхи до нього.

Вибух демографічний – різке збільшення народонаселення, пов'язане з поліпшенням соціально-економічних і загальноекологічних умов життя.

Вид – сукупність популяцій особин, що володіють подібними морфологічними ознаками, здатних схрещуватися і мати плідне потомство.

Сприйняття - цілісне відображення предметів, ситуацій і подій, що виникає при безпосередньому впливі фізичних подразників на рецепторні системи організму.

Генофонд - сукупність генів, наявних у особин даної популяції, групи популяцій або виду, в межах яких вони характеризуються певною частотою зустрічальності.

Геоекологія - наука про взаємодію географічних, біологічних і соціально-виробничих систем. Особливу увагу звертає на антропогенні процеси екологічної дестабілізації і спустошення земель, розробку рекомендацій щодо раціонального природокористування та охорони природи.

Геосистема – це ділянка земної поверхні, в межах якої компоненти природи перебувають у системному зв'язку один з одним і як певна цілісність взаємодіють з наміченою сферою і людським суспільством.

Гідросфера - водна оболонка Землі, що включає в себе Світовий океан, води суші (ріки, озера, льодовики), а також підземні води.

Гомеостаз - стан рухомої рівноваги (постійної та стійкої нерівноваги) гео-, екосистеми, підтримуваний складними пристосувальними реакціями, постійною функціональною саморегуляцією природних систем.

Гранично допустима концентрація забруднюючих речовин (ГДК) - максимальна концентрація забруднюючих речовин, що не впливає негативно на здоров'я людей теперішнього і наступних поколінь при впливі на організм людини протягом усього його життя.

Гранично допустимі викиди (ГДВ) - максимальний обсяг речовин в одиницю часу, який не веде до перевищення їх гранично допустимої концентрації.

Ґрунт - це самостійне природно-історичне органо-мінеральне тіло природи, яке є результатом впливу живих і мертвих організмів, природних вод на поверхневі шари материнських гірських порід в різноманітних умовах клімату і рельєфу.

Гуманізм - світогляд, перейнятий турботою про благо людей, любов'ю, повагою до людської гідності.

Даосизм - один з напрямків старокитайської філософії, що виник в IV-III ст. до н.е.; основне поняття «дао», в центрі вчення - заклик до людини звільнитися від штучних норм і приписів і повернутися до життя, близького до природи.

Екологічна етика - міждисциплінарна область досліджень, що виникла внаслідок впливу науково-технічного прогресу на навколишнє середовище і має предметом ціннісні, етичні проблеми взаємовідносин людини і природи.

Екологічна ніша - сукупність всіх факторів середовища в ареалі, при яких можливе існування певного виду тварин, рослин або мікроорганізмів.

Екологічна освіта - це організовані зусилля для вивчення особливостей функціонування природних середовищ та, зокрема, здатності людини управляти поведінкою й екосистемами для сталого розвитку та життя.

Екологічна психологія – галузь психології, предметом дослідження якої є багатоаспектність проявів екологічної свідомості людини (соціогенез, онтогенез тощо).

Екологічне право - комплексна галузь права, яка регулює суспільні екологічні відносини з метою охорони життя і здоров'я громадян, захисту їхніх екологічних прав і свобод, раціонального природокористування і забезпечення якості довкілля в інтересах всього суспільства.

Екологія - міждисциплінарна область знань, комплексна наука про взаємини організмів між собою і з навколишнім їх неорганічним середовищем, про зв'язки в надорганізменних системах, про організацію та функціонування цих систем.

Екологія людини - наука, яка розглядає біосферу як екологічну нішу людства, що вивчає природні, соціальні та економічні умови як фактори середовища проживання людини, що забезпечують його нормальний розвиток і відтворення.

Екосистема - біологічна система, що включає всі спільно функціонуючі організми (біотичне співтовариство) на даній ділянці і взаємодіє з фізичним середовищем таким чином, що потік енергії створює чітко визначені біотичні структури і кругообіг речовин між живою і неживою частинами.

Екоцентризм - світоглядна концепція, згідно з якою всі види дикої природи та екосистеми є морально значимими й вимагають більшої моральної турботи, ніж окремі особини.

Емоції - особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами і мотивами, що відбивають у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху і т.д.) значимість діючих на індивіда явищ і ситуацій для здійснення його життєдіяльності.

Енвайронменталізм - навколишнє середовище, природа, довкілля, соціальний екологічний рух зацікавлених громадян та державних органів, спрямований на захист та покращення стану навколишнього середовища, що поширився в ХХ столітті в європейських країнах.

Етика- філософська і наукова дисципліна, що вивчає явища моралі і моральності: моралі як сукупності норм - заборон, вимог, приписів, ідеалів, прийнятих в даному суспільстві і закріплених в його культурі; моральності як поведінки людей з точки зору його відповідності цим нормам.

Заповідник - територія або акваторія, на якій зберігається в природному стані весь її природний комплекс.

Здоров'я людини - інтегральна характеристика організму людини, певним чином впливає на процес і результат взаємодії людини з середовищем, на адаптацію до неї, а також реакція людини на процес взаємодії з середовищем, як результат його пристосування до умов існування.

Індивід - людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*, продукт філогенетичного і онтогенетичного розвитку, єдності вроджених і набутих якостей, носій індивідуальної своєрідності рис.

Індуїзм - релігія, в основі якої вчення про перевтілення душ (сансара), що відбувається відповідно до закону відплати (карма) за добродієсне або погане поводження.

Іслам - одна зі світових релігій, головні принципи якої викладені в Корані; основний догмат - поклоніння єдиному Богу - Аллаху і визнання Мухаммеда посланником Аллаха.

Квазиприрода (друга природа по Н.Ф. Реймерс) - всі елементи природного середовища, штучно перетворені, модифіковані людьми і характеризуються на відміну від власне природного середовища нездатністю до

системного самопідтримання (тобто поступово руйнуються без постійного регулюючого впливу з боку людини).

Кислотні опади - будь-які атмосферні опади (дощі, тумани, сніг), кислотність яких перевищує нормальну.

Клімат - режим погоди, характерний для даної місцевості в силу її географічного положення.

Комфортність середовища - відповідність середовища біосоціальному вимогам людини.

Культура - обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування - історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях.

Ландшафт - природний географічний комплекс, який визначається як порівняно невелика специфічна і однорідна ділянка земної поверхні, обмежений природними рубежами.

Літосфера (земна кора) - верхня тверда кам'яна оболонка Землі, обмежена зверху атмосферою і гідросферою, а знизу - поверхнею субстрату мантиї, встановлюваної за сейсмічними даними.

Мікроорганізми - найдрібніші, переважно одноклітинні живі істоти різноманітної систематичної приналежності (представляють як рослинні, так і тваринні царства), спостережувані тільки в мікроскоп.

Моніторинг - спостереження і контроль за змінами стану навколишнього середовища під впливом людської діяльності, попередження про явища, несприятливі для життя, здоров'я та виробничої діяльності людей.

Мутаген - будь-який чинник, що викликає мутацію.

Мутація - будь-яка зміна спадкової інформації організму, записаної в молекулах нуклеїнових кислот.

Навантаження антропогенне - ступінь прямого і непрямого впливу людей і їх господарської діяльності на природу в цілому або на її окремі екологічні компоненти і елементи (ландшафти, природні ресурси, види і т.д.).

Навколишнє середовище - середовище проживання і виробничої діяльності людини, що включає абіотичні, біотичні і соціально-економічні фактори. Складається з природного середовища і соціосфери.

Насильство - форма примусу з боку однієї групи людей (з боку однієї людини) по відношенню до іншої групи (іншій людині) з метою придбання або збереження певних вигод і привілеїв, завоювання політичного, економічного й іншого панування.

Ненасильство - ідеологічний, етичний і життєвий принцип, в основі якого лежить визнання цінності всього живого, людини і його життя, який заперечує примус як спосіб вирішення політичних, моральних, економічних та міжособистісних проблем і конфліктів.

Ноосфера (сфера розуму) - гіпотетична стадія розвитку біосфери, коли розумна діяльність людей стане головним визначальним чинником її сталого розвитку.

Озоновий екран - шар атмосфери з найбільшою концентрацією молекул озону O₃ на висоті близько 20-25 км, поглинаючий жорстке ультрафіолетове випромінювання, згубне для організмів. Його руйнування в результаті антропогенного забруднення атмосфери таїть загрозу всьому живому і насамперед людині.

Ойкумена - сукупність областей земної кулі, які за уявленнями давніх греків були заселені людиною.

Особистість - індивід як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності.

Парниковий ефект - розігрів приземного шару атмосфери, викликаний поглинанням довгохвильового (теплого) випромінювання земної поверхні. Головною причиною цього процесу є збагачення атмосфери газами, поглинаючими теплове випромінювання. Найбільш важливу роль тут відіграє підвищення вмісту вуглекислого газу (CO₂) в атмосфері.

Патогенність - здатність живих істот, насамперед мікроорганізмів, викликати захворювання інших організмів, у тому числі людини.

Пестициди - хімічні речовини, використовувані для знищення бур'янів, шкідників сільськогосподарських культур, переносників збудників інфекційних захворювань. Розрізняють такі різновиди пестицидів: гербіциди, що знищують бур'яни; інсектициди, знищують комах-шкідників; фунгіциди, що знищують патогенні гриби; зооциди, знищують шкідливих теплокровних тварин.

Педосфера - це поверхнева оболонка Землі, у якій перетинаються і взаємодіють потоки речовини та енергії, що надходять на поверхню суші: екзогенні та ендегенні, абіотичні і біотичні, природні й антропогенні.

Популяція - група організмів, що відносяться до одного виду, що займає певну область, звану ареалом.

Потреба людини - стан індивіда, створюваний випробовуваною їм потребою в об'єктах, необхідних для його існування і розвитку, і виступає джерелом його активності.

Природокористування - сфера виробничої та наукової діяльності, вся сукупність засобів, які застосовує суспільство задля комплексного вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорони природного середовища та природних ресурсів з метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини.

Природно-заповідний фонд України - ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

Рекреаційне середовище - частина життєвого середовища людини, призначена для відпочинку, для подолання втоми людини, а також для відновлення її фізичного і психічного здоров'я.

Релігія - світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), засновані на вірі існуючого Бога або богів, «священного», тобто того або іншого різновиду надприродного.

Ресурси відновлювані - всі природні ресурси, включені в біосферний кругообіг речовин, здатні до самовідновлення за терміни, співмірні з темпом господарської діяльності людини.

Ресурси невідновні - частина природних ресурсів, не здатна до самовідновлення в процесі кругообігу речовин у біосфері за час, сумірний з темпом господарської діяльності людей.

Рефлекс - реакція організму, детермінована впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ на відповідні рецептори, опосередкована нервовою системою і що виявляється в скороченні м'язів, виділенні секретів і т.п.

Рослини - автотрофні (споживають органічні речовини, отримані шляхом перетворення з неорганічних) живі організми, для яких характерні здатність до фотосинтезу і наявність щільних клітинних оболонок, що складаються звичайно з целюлози.

Свідомість - вища, інтегруюча форма психіки, яка полягає у відображенні, цілепокладанні та конструктивно-творчому перетворенні дійсності.

Скупченість населення - щільність населення, що негативно впливає на здоров'я людей.

Соціальна екологія – об'єднання наукових галузей, що вивчають зв'язок громадських структур (починаючи з сім'ї та інших малих суспільних груп) з природним і соціальним середовищем їх оточення.

Соціоекосистема – це динамічна система (людське суспільство – природне середовище), наділена саморозвитком і саморегуляцією, динамічна рівновага в якій повинна забезпечуватись суспільним розвитком.

Соціокультурне середовище - це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством протягом всієї історії духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, зокрема, обумовлюють поведінку у сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Сталий розвиток - розвиток суспільства, який задовольняє потреби теперішнього часу і не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Стрес - неспецифічна (загальна) пристосувальна реакція (загальна активізація обмінних процесів, посилення потовиділення, підвищення температури тіла та ін.) організму на будь який зовнішній сильний вплив, що приводить до порушення динамічної рівноваги внутрішнього середовища організму.

Толерантність (від лат. *Tolerantia* - терпіння) - певний діапазон витривалості організму по відношенню до впливу якого-небудь екологічного чинника.

Тотем - тварина, рослина, явище природи, які у родових груп людей служать об'єктом релігійного шанування, заснованого на вірі в тісний зв'язок між людьми одного роду і їх тотемом.

Тотемізм - поклоніння тотему.

Урбанізація (від лат. *Urbanus* - міський, місто) - всесвітньо-історичний процес зростання міст і підвищення їх ролі в розвитку суспільства, широке поширення специфічних форм міського життя, пов'язане з необхідністю концентрації діяльності в центрах і порівняно нечисленних ареалах, де праця найбільш ефективна.

Урбоекологія - наука про взаємозв'язки та взаємодію у часі й просторі двох систем — міської (її соціальної, технічної, енергетичної, інформаційної, адміністративної підсистем) і природної, а також про ноосферне управління екосистемою.

Фауна - сукупність видів тварин.

Феноакліматизація - безпосередня реакція організму на нове середовище, що виражається в фенотипічних, компенсаторних, фізіологічних змінах, які допомагають організму зберегти в нових умовах рівновагу.

Фетиш - неживий предмет (камінь, череп, ікло звіра та ін), який за поданням віруючих наділений надприродною силою. Фетиші, що захищають

людину від злих духів і небезпек, називаються амулетами. Часто фетишами були фігурки людей і тварин - прообрази майбутніх ідолів.

Фетишизм - релігійне поклоніння фетишам.

Флора - сукупність видів рослин.

Фрустрація - стан нервово-психічної напруги, коли на шляху досягнення дуже мотивованою мети встають перешкоди або перешкоди, як матеріальні, так і ідеальні або уявні.

Харчовий ланцюг - ряд видів або груп організмів, кожна попередня ланка в якому служить їжею для наступного.

Хвороба - стан організму, що характеризується серйозним порушенням гомеостазу і розвитком на цьому тлі специфічних пристосувальних реакцій (наприклад, запального процесу), спрямованих на його відновлення.

Хвороби урбанізації - група захворювань, пов'язаних з переущільненням населення і забрудненням навколишнього середовища.

Християнство - одна з трьох світових релігій, має три основні гілки: католицизм, православ'я, протестантизм, загальною об'єднуючою ознакою, яких є віра в Ісуса Христа як Боголюдини, Спасителя світу; головним джерелом віровчення є Святе Письмо.

Цінність - позитивна чи негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, класу, групи, суспільства в цілому, обумовлена не їхніми властивостями самими по собі, а їх залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин.

«Червона книга» - затверджений перелік рідкісних видів і таких, що зникають, який містить стислі відомості про їхню біологію, поширення та вжиті заходи з охорони.

Якість довкілля - означає збереження екологічної рівноваги в ньому у такому вигляді, щоб люди могли жити і розвиватися як біологічні істоти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Адаменко О.М. Соціальна екологія: підручник для студ. екол. спец. вищ. навч. закладів / О.М. Адаменко; Інститут менеджменту та економіки. - Івано-Франківськ : [б.в.], 1999. - 191 с.
2. Бачинский Г.А. Социэкология: теоретические и прикладные аспекты / Г.А. Бачинский. – К.: Наукова думка, 1996. – 326 с.
3. Білявський Г.О. Основи екології: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г.О.Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
4. Гавриленко Б. Б. Соціальна екологія: навч. посібник для студ. інж. та екон. спец. вищих навч. закл. / Б. Б. Гавриленко. - Запоріжжя : Дике Поле, 2001. - 227 с.
5. Гринь С.О. Соціальна екологія: практичний курс: навч. посіб. для студ. спец. «Екологія та охорона навколишнього середовища» / С.О.Гринь, П.В. Кузнецов, Н.М.Самойленко; Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т». - Х.: Підручник НТУ «ХП», 2011. – 119 с.
6. Маркович Д.Ж. Социальная экология: Книга для учителя / Д.Ж.Маркович - М.:Просвещение, 1991. – 176 с.
7. Мягченко О.П. Основи екології: підруч. для вищ. навч. закладів / О.П.Мягченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
8. Назарук М.М. Основи екології та соціоекології / М.М. Назарук. – Львів: Афіша, 1999. – 256 с.
9. Назарук М.М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навч. посіб. / М. М. Назарук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 346 с.
- 10.Салтовський О.І. Основи соціальної екології. / О.І.Салтовський. – Навч. пос. – К.: 2004. – 382 с.
- 11.Соціальна екологія: навч.-метод. матеріали до вивчення дисципліни для студ. екол. спец. / Черкаський держ. технологічний ун-т; уклад. Л. І.Білик.

- Черкаси: ЧДТУ, 2004. - 52 с.

Допоміжна

1. Апанасенко Г.Л. Как сохранить словянскую популяцию? / Г.Л.Апанасенко. – Новости медицины и фармации. - 2007. - № 10(214), май. - С. 22-23.
2. Баб'як О.С. Екологічне право України: навч. посібн. / О.С. Баб'як, П.Д.Біленчук, Ю.О. Чирва. – К.: Атака, 2000. – 216 с.
3. Балашенко С.А. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека: учеб. пособ. / С.А. Балашенко, Т.И. Макарова. – Минск: World Wide Printing, 1999. – 256 с.
4. Білявський Г.О. Екологізація освіти – важливий напрям екологізації економіки / Г.О. Білявський, Т.В. Саєнко, О.В. Пащенко. – Екологічний вісник. – 2010. – № 1. – С. 16–17.
5. Бойко М.Ф. Екологія Херсонщини: навч. посіб. / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон, 2001. – 156 с.
6. Борейко В.Є. Екологічна етика: навч. посіб. / В.Є. Борейко, А.В.Подобайло. – Київ: Фітосоціоцентр, 2004. – 116 с.
7. Бровдій В.М. Екологічні проблеми України (проблеми ноогеніки): навч. посібник / В.М. Бровдій, О.О. Гаца. – К.: НПУ, 2000. – 110 с.
8. Воронцов А.Г. Рациональное природопользование: учеб. пособ. для вузов / А.Г. Воронцов. – М.: ЭКМОС, 2000. – 304 с.
9. Варто О.М. Екологічна свідомість, як умова становлення екологічного суспільства: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03/0. – Харків, 2006. – 17 с.
10. Веклич О.А. Эколого-экономические противоречия / О.А. Веклич. – К.: Наукова думка, 1991. – 144 с.
11. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т.П. Галушкіна. – Одесса: ИПРЭЭИ Украины, 2000. – 280 с.
12. Галушкіна Т.П. Екологічний менеджмент та аудит: навч. посіб. /

- Т.П.Галушкіна, Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 456 с.
- 13.Геревич О. Проблеми екологічної освіти та виховання молоді в контексті сталого (збалансованого) розвитку / О. Геревич. – Екологічний вісник. – 2015. – № 4. – С. 4-6.
  - 14.Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навч. посіб. / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с.
  - 15.Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи / Ю.М. Грищенко. – Рівне: РДТУ, 2000. – 239 с.
  - 16.Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю. – Кишинев: Молд. сов. энцикл., 1990. – 408 с.
  - 17.Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. / В.С. Джигирей. – 5- те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 422 с.
  - 18.Джигерей В.С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи): навч. носіб. / В.С. Джигерей, В.М. Сторожук, Р.А. Яцюк. – Вид. 2-ге, доп. – Львів, Афіша, 2000. – 272 с.
  - 19.Дубов Д.В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості / Д. В. Дубов. – К., НІСД, 2010. – 29 с.
  - 20.Дубовий В.І. Екологічна культура: навч. посіб. / В.І. Дубовий, О.В.Дубовий. – Херсон: Грінь Д.С., 2016. – 256 с.
  - 21.Зубик С.В. Техноекологія. Джерела забруднення і захист навколишнього середовища: навч. посіб. / С. В. Зубик. – Львів, 2007. – 400 с.
  - 22.История социологии в Западной Европе и США: учебник для вузов / П.П.Гайденко, В. И. Добренъков, Л. Г. Ионин и др.; Ин-т соц.- полит. исслед. РАН; отв. ред. Г.В. Осипов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. - 576 с.
  - 23.Кизима Р.А. Екологія та екологічне право: навч. посіб. / Р.А. Кизима, В.М.Кухарчук, В.В. Яковчук. – Тернопіль: підручники і посібники,2009. - 336 с.
  - 24.Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості / Г. Ковальчук. –

- Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17-19.
25. Комендар В.І Проблеми екологічного виховання молоді: навч. посіб. / В.І.Комендар. – Ужгород: Патент, 1994. – 84 с.
26. Кожушко Л.Ф. Екологічний менеджмент: підручн / Л.Ф. Кожушко, П.М.Скрипчук. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 432 с.
27. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність / Л.Д. Курняк. - Вища освіта України. – 2006. – №3. – С. 32-37.
28. Екологічна психологія: навч. посібн. / А.М. Львовичкіна. – К.: «Міленіум», 2003. – 120 с.
29. Екологічне право України: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. - К: Юридична думка, 2005. - 848 с.
30. Екологія і закон: Екологічне законодавство України: у 2-х кн. / відпов. ред. док. юрид. наук, професор, заслужений юрист України, академік УЕАН В. І. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 2. – 576 с.
31. Екологія та медицина — нова ідеологія медичної освіти / М.Ю. Салюта, Г.Б. Костинський, Н.Є. Костинська, О.В. Вербицька. – Вісник Вінницького національного медичного університету. - 2010. - №14 (2). - С.357-360.
32. Екологія: Основи теорії і практикум: навч. посіб. для студ. ВНЗ / А.Ф. Поташ, А.Г. Медвідь, Ю.Г. Гвоздецький, З.Я. Козак.- Львів: Новий світ, Магнолія плюс, 2002. – 296 с.
33. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю.М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», - 2013. – 98 с.
34. Малишко М.І. Основи екологічного права України / М.І. Малишко. – К., 1999. – 150 с.
35. Матвієнко О.В. Екологічна інформація у повідомленнях ЗМІ (постановка проблеми дослідження) / О.В. Матвієнко. – Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. - К.: «Міленіум», 2005. - Т. 7,

вип. 5, ч. 2. - 374 с.

36. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручн. / Л.Г. Мельник. – Суми, 2002. – 346 с.
37. Методичні вказівки та плани семінарських занять з навчальної дисципліни «Екологічна етика» для студентів усіх спеціальностей НУВГП денної та заочної форми навчання / О.П. Наконечна, Т.А. Шадюк. – Рівне: НУВГП, 2017. – 12 с.
38. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості / Л. Морозова. – Вища освіта України. – 2001. – №2. – с. 88-92.
39. Мягченко О.П. Основи екології: підруч. для вищ. навч. закладів / О.П. Мягченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
40. Назарук М.М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навч. посіб. / М. М. Назарук. – Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 346 с.
41. Новиков Г.А. Сто лет экологии Э. Геккеля. Раздел II. // Очерки по истории экологии (ред. Г.А. Новиков). - М.: Наука, 1970. - С. 46-72.
42. Проценко П.П. Проблематика переходу до інформаційного суспільства / П.П. Проценко. – Політичний менеджмент. – 2004. – № 6(9). – С. 129-137.
43. Регіональна урбанізація: монографія / Г.О. Комарницька; Львів. держ. фін. акад. - Львів. – Кам'янець-Подільський: ЛДФА: Медобори-2006, 2015. - 175 с.
44. Сухарев С.М. Техноекотолгія та охорона навколишнього середовища: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / С.М. Сухарев, С. Ю. Чундак, О.Ю. Сухарева. – Львів: «Новий Світ -2000», 2005. – 256 с.
45. Сучасна медико-демографічна ситуація в Україні / Л.А. Чепелевська, О.М. Орда, О.П. Рудницький, О.В. Любінець. – Щорічна доповідь про стан здоров'я населення та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік. – К., 2011. – С. 10–33.
46. Шестопалов В. Керована коеволюція як стратегія подолання глобальної екологічної кризи / В. Шестопалов. – Вісн. НАН України. – 2008. – № 5. –

С.3-9.

47. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
48. Юрченко Л.І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: Монографія / Л.І.Юрченко. – К., 2008. – 296 с.

Інтернет-ресурси

1. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pzf.land.kiev.ua/>.
2. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» [Електронний ресурс]. Мандруй Херсонщиною. – Режим доступу: <http://discoverkherson.com.ua/askania-nova>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, 546 с. - Режим доступу: [-http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12).
6. Основні екологічні проблеми людства, їх глобальний характер та суть. [Електронний ресурс]. Реферат. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/bjd/23700/>.
7. Медико-соціальні аспекти проблеми здоров'я населення України [Електронний ресурс] / Газета «Новости медицины и фармации». – №19(227). – 2007. – Режим доступу: <http://www.mif-ua.com/archive/article/4009>.
8. Топ-5 заповідників України: як доїхати, та що побачити [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://tsn.ua/tourism/zapovidniki-ukrayini-439848.html>.
9. Урбанізаційні процеси в Україні [Електронний ресурс]. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>.

Навчально-методичне видання

Вікторія Вікторівна Приймак

Станіслав Кузьмич Семенюк

СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

**для студентів спеціальності 101 Екологія
денної та заочної форми навчання**

ISBN

Підписано до друку формат 60x84/16
Папір офсетний. Наклад 300 прим.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографія.
Ум. Друк. Арк. 1,8. Обл. – вид. арк. 2,03.
Замовлення №

Книжкове видавництво ПП Вишемирський В.С.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Суб'єктів видавничої справи: серія ХС №48 від 14.04.2005
Видано управлінням у справах преси та інформації.
Адреса: 73000, Україна, м.Херсон, вул. Соборна,2
Тел.(050)133-10-13, e-mail: printvvs@gmail.com, vish_sveta@rambler.ru